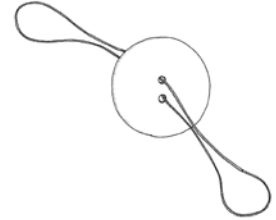

Osvrt na igračke pretpovijesnog razdoblja

- Rad donosi sažet pregled do sada poznatih vrsta dječjih igračaka, pa tako i igara iz pretpovijesnih razdoblja, tj. od mlađega kamenog do mlađega željeznog doba, koja su trajala oko šest tisućljeća. Uglavnom se navode primjerci igračaka pretpovijesnih kultura s područja Hrvatske i njoj susjednih zemalja. Kad je to bilo moguće navedene su i paralele s igračkama i igrama antičkoga grčko-rimskog svijeta.

Ključne riječi: igračke, igre, pretpovijest, antika

O dječjim igračkama i igrama iz pretpovijesnog razdoblja, važnom segmentu svakodnevnog života ljudi vrlo se malo zna. O njima je, naime, moguće govoriti jedino na temelju materijalnih dokaza, no ni tada se na sva pitanja koja nameće ova vrsta građe, ne mogu dati zadovoljavajući odgovori. O dječjoj igri, i o igračkama koje su djeci služile kao pomagala za igru, nešto se više saznaje tek od mlađega kamenog (neolitika) pa sve do mlađega željeznog doba (latena), razdoblja od šest tisućljeća (Sl. 1/str. 321). Uglavnom je riječ o predmetima nađenim unutar naselja, u kućama i oko njih, otpadnim jamama ili, što je rjeđe, u dječjim grobovima. Sačuvani su zahvaljujući trajnosti materijala od kojih su izrađivani: keramike, kosti i, rjeđe, metala. Prevladavaju igračke od keramike, odnosno pečene gline, što i nije slučajno jer u prirodi gline ima u izobilju, podatna je za modeliranje, a čvrsta i otporna nakon pečenja. Među ovom vrstom igračaka prevladavaju različite posudice oblikovane

po uzoru na posuđe s kojim se služilo u svakodnevnom životu.^{1*2} Izrađivane su u manjim, dječjoj dobi primjerenijim dimenzijama, a pojedini primjerci u svim su detaljima minijaturna kopija posuda svakodnevne uporabe, što arheolozima daje mogućnost njihova svrstavanja u onodobne kulturne skupine, a time ujedno i preciznijeg datiranja. One su nedvojbeno rad odraslih osoba koje su u okviru standardne keramičke produkcije uz posuđe za kuhanje, posluživanje i čuvanje hrane ponekad izrađivali i igračke za najmlađe članove svoje zajednice. Primjera je mnogo, a spomenut ćemo tek malenu šalicu iz 9. st. pr. Kr. nađenu u Sisku koja osim minijaturnih dimenzija ima sve elemente šalice tog vremena (Sl. 2/str. 321).³ Među raznovrsnim posudicama brojem prevladavaju primjerci koje su djeca, inspirirana radom odraslih, izrađivala sama. Među tom vrstom igračaka najbrojnije su malene zdjele, jer za njihovo oblikovanje nije bila potrebna prevelika vještina. Ponekad je bio dovoljan grumen gline koji bi utiskivanjem prsta poprimio oblik zdjelice. Upravo na takvoj vrsti posudica najčešće su vidljivi otisci prstiju dječje dobi, koji su pečenjem gline ostali trajno sačuvani i zorno svjedoče o dječjem stvaralaštvu tih razdoblja.⁴ Najbrojnije su ipak zastupljeni različiti primjerci posudica prepoznatljivih oblika, ali vrlo grube i neprecizne izradbe. Bez laboratorijskih zahvata kojima se ponekad mogu na otisku prsta otkriti i papilarne linije,⁵ za većinu njih ne može se pouzdano utvrditi jesu li ih za potrebe igre radile odrasle osobe ne vodeći računa o detaljima ili djeca koja još uvijek nisu dovoljno savladala tehnike modeliranja. Naime, osim zabave igra glinom, odnosno modeliranje imalo je i odgojnu funkciju, jer se na taj način podučavalo djecu vještinama koje će im u zreloj dobi biti neophodne. Umijeće izradbe keramičkih predmeta različitih namjena samo je jedna od aktivnosti

1* S obzirom da se u radu autorica referira na kataloške priloge u stručnoj arheološkoj literaturi, reference se navode u skladu s načelima citiranja kojima se koristi arheološka struka, tj. donose se u potpunosti u fusnotama kako zbog obujma ne bi opterećivale tekst [op. uredništva].

2 Balen-Letunić 1982: 74-82, T. 1-T.8; Balen-Letunić i Rendić-Miočević 2012: 43-50 (kat.1-29, 31-64); Banner 1958: 247, T. 1:1-49; Balj 2009: 31-33 (kat 1-13); Ista 2010: 46-47 (kat.1-7); Burkowsky 2009: 291-300 (kat. 1-35).

3 Balen-Letunić 1982: 78 (kat. 36), T. 4:1; Balen-Letunić i Rendić-Miočević 2012: 22, sl.9, 48 (kat. 45), za tu kategoriju igračaka cf., Balen-Letunić 1982: T.1: 5,6,8,10; T.2:12; T.3: 4,6,8;T.4:2,3,5; T.5:4; T.6:3; T.7:1,7.

4 Balen-Letunić 1982: 74 (kat. 4), T.1:4; Balen-Letunić i Rendić-Miočević 2012: 20-21,49 (kat. 54, 55).

5 Primas 1975: T. 42:1-3; Králik i Nejman 2007: 6; Králik i Hložek 2007: 30-42; za papilarne linije cf., Galic 2008: 17-42.

koju je tijekom odrastanja valjalo savladati. Igračke su stoga svojevrsni alati, odnosno nezaobilazna pomagala na putu odrastanja od ranog djetinjstva do svijeta odraslih. Kao primjer za tu kategoriju posudica navodimo zdjelice iz pretpovijesne kuće 9.-8. st. pr. Kr. otkrivene u Puli.⁶ Nađene su u lončarskoj peći zajedno s posudama za svakodnevnu uporabu (Sl. 3, 4/str. 321).

Osim keramičkih posudica s kojima su se zacijelo igrale djevojčice, priboru za igru valja pridodati i malene keramičke stolove⁷ i stolice, a prije svega i lutke. Mada su lutke nesumnjivo bile najomiljenija igračka djevojčica, one se od trajnijih materijala (keramike) relativno rijetko nalaze.⁸ Logično je, stoga, pretpostaviti da je velik broj igračaka, među kojima su i lutke, najvjerojatnije bile izrađivane od materijala organskog podrijetla: slame, kože, tekstila, drva, trstike i tome slično. Takva vrsta igračaka podložna je bržem propadanju pa se zbog klimatskih uvjeta na našim prostorima nisu mogle sačuvati. Osim spomenutih, u naseljima pretpovijesnih razdoblja nailazi se i na druge vrste keramičkih igračaka od kojih su najbrojnije figurice različitih životinja⁹. Neke od njih lako su prepoznatljive, no većina ih je ipak oblikovana u neobičnim i maštovitim kombinacijama u kojima su sjedinjeni elementi više različitih životinjskih likova. Omiljena zabava djece rane životne dobi bile su, isto kao i danas, keramičke zvečke različitih oblika, najčešće životinja u koje su radi zvučnog efekta umetani kamenčići.¹⁰ Gotovo da i nije potrebno naglašavati da su djeca oduvijek rado posezala za predmetima iz okoliša i maštovito ih prilagođivala igri. Pijesak, oblutci, školjke, štapovi, ali i raznovrsno sjemenje, trave, cvijeće, plodovi i manje životinje, oduvijek su bili i ostali, dio njihova interesa.

Ako je suditi po nalazima diljem Europe, pa tako i na našim prostorima, omiljena zabava djece bile su igre s okruglim plosnatim pločicama nalik pucetu (gumbu) s jednom ili, što je češće, dvije rupice po sredini. Kroz rupice se provlačio udvostručeni, na krajevima svezan konopac, a brzom vrtnjom i zatezanjem konopca okrugla je pločica proizvodila zujav zvuk (Sl. 5, 6/str. 322). Ova jednostavna igračka bila je zabavom djeci za čitava trajanja pretpovijesti, a nepromijenjena oblika „preživjela“ je tisućljeća. Naime, sve

6 Mihovilić 2011: 22-23.

7 Balen-Letunić 2012: 18, sl. 5. 45-46 (kat. 24, 30).

8 Amstler et al. 1993: 23-24, sl. 15; Baker i Vianello 1973: 5-6.

9 Balj 2010: 41, 47 (kat. 8); Cordie 2008: 11, sl. 20.

10 Amstler et al. 1993: 11-13, sl. 6; Cordie 2008: 11, sl. 20.

do sredine prošlog, dvadesetog stoljeća bila je omiljena igračka generacijama seoske i prigradske djece, koja su je izrađivala sama koristeći različite materijale (drvo, deblji karton, lim i slično) ili su, umjesto okruglih pločica vlastite izradbe, koristila veće puce (gumb). Zbog zujava zvuka dobivena vrtnjom pločice, djeca su od milja ovu igračku nazivala zujača, zujka, zuja ili potezača (njem. *Brummer, Brummknopf, Schnurrer*).¹¹ Nalazi, pak, okruglih keramičkih pločica bez rupa po sredini (žetoni) upućuju na igre koje su se odvijale po određenoj shemi ucrtavanoj ili urezanoj na tvrdu podlogu, odnosno nabijenu zemlju ili ploču od keramike, drveta, kamena i slično. O izgledu shema, kao i o pravilima po kojima se pomicalo žetone u raznim smjerovima nema podataka, jer pretpovijesne zajednice s naših prostora za sobom nisu ostavile pisanih tragova. Za razliku od pretpovijesnog, u antičkom, grčko-rimskom razdoblju, takve su igre bile vrlo popularne, a zahvaljujući pisanim izvorima, poznate su i sheme i pravila različitih igara.¹² Mnoge od njih svojevrsne su preteče današnjim igrama, pa je primjerice, igra „dame“ zadržala neke elemente rimske igre *ludus latrunculum*¹³, a igra „mlina“ nalik je igri *duodecim scripta*.¹⁴ Ovom se vrstom igre, bez obzira na godine i društveni stalež, igralo diljem Rimskog imperija, a prema literarnim izvorima, veoma popularna bila je među vojnicima. Od igara koje su privlačile pažnju djece zrelije dobi, a potom i odraslih bile su i igre astragalima, gležnim kostima papkara. Zbog pravilna oblika i dimenzija prikladnih za igru najčešće su se koristile kosti ovaca i koza. Ta vrlo stara igra, koja je prethodila igrama s kockom, bila je omiljena i u antici i u srednjem vijeku, a ponegdje se zadržala sve do danas, primjerice u Mongoliji, Grčkoj i drugdje. Iz istih razloga, kao i kod prethodnih igara, pravila igre astragalima u pretpovijesnim razdobljima ostala su nepoznata. Teško je reći jesu li barem donekle sličile igrama koje spominju Homer u Ilijadi, grčki povjesničar Plutarh i putopisac Pausanija u svojim djelima te mnogi drugi.¹⁵ Oni navode da su, igrajući se astragalom, vrijeme kratili mladenački bogovi Eros i Ganimed, te da su bili zabava djeci, posebice djevojčicama (Sl. 7/str. 321). Za igru su, osim životinjskih koristile astragale izrađene od bronce, plemenitih

11 Nekoć kao i danas, korištena je i za igru i kao glazbeni instrument, cf., Galin 2003: 9.

12 Amstler et al. 1993: 25-27; Buchholz 1982: 67-73, sl. 1-9, 11; Kunac 2007: 12-15. Za žetone cf., Ožanić, Radman-Livaja i Rendić-Miočević 2003: 33, 113-114 (kat. 265-270); Balen-Letunić i Rendić-Miočević 2012: 60 (kat. 131-134)

13 Amstler et al. 1993: 36.

14 Amstler et al. 1993: 37; Balen-Letunić i Rendić-Miočević 2012: 39, sl. 11, 60 (kat.135).

15 Il. 23, 88; Bakarić 2008: 118-119.

metala, stakla, gorskog kristala, slonove kosti ili keramike, a nosile su ih u posebnim posudicama ili kesicama od kože ili platna (Sl. 8/str. 322). Tu bezazlenu dječju igru s vremenom su preuzeli odrasli, pa je ona ubrzo poprimila hazardni karakter. Njome se, naime, kockalo, a isto tako i gatalo.¹⁶ Bacanjem astragala svaka je kombinacija, od trideset i pet mogućih, imala svoj naziv i vrijednost. Dobitna, ali rijetko dobivena, kombinacija nosila je ime Afrodite ili Venere (*Venus*), što je značilo da je bacanjem svaki od astragala morao pasti na različitu plohu. Za tu kombinaciju, uz spretnost, trebalo je imati i sreće pa se, stoga, prikaz te kombinacije koristio kao srećonoša, na različitim predmetima, poglavito na prečkama brodskih sidara.¹⁷ Set (komplet) astragala nađen je u grobu muškarca iz 5. st. pr. Kr. u Nezakciju, staroj prijestolnici Histra (Sl. 9/str. 322). U grob je zacijelo priložen da mu se nađe za „igru“ ili možda za sreću koja bi ga trebala pratiti i u „životu“ nakon smrti.¹⁸

Osim spomenutih, zacijelo je isto kao i danas, postojao cijeli niz igara za koje nisu bile potrebne igračke. Možda su neke od njih bile nalik današnjim igrama skrivača, lovice, crne kraljice, par-nepar i tome slično s kojima su odrastale generacije djece. No, i o takvim se igrama može samo nagađati, odnosno govoriti isključivo na razini pretpostavki.

Na kraju, valja istaknuti da se dječjim igračkama i igrama, kao jednoj od manifestacija svakodnevnog života ljudi pretpovijesnih zajednica, pri obradi arheološke građe pridavalo vrlo malo pažnje. No, isto tako, valja reći da se u posljednje vrijeme i pri istraživanju i objavi ovoj temi prilazi s više interesa.¹⁹ Bez obzira na to što mnoštvo predmeta ove vrste pripada slučajnim nalazima ili potječe iz starih, nedovoljno dokumentiranih istraživanja, ti maleni, naizgled skromni i nevažni predmeti pružaju ne samo uvid u repertoar pretpovijesnih igračaka već se kroz njih zrcali dječja maštovitost, vještina i kreativnost, ali i brižnost odraslih za najmlađe članove zajednica u davno minulim vremenima.²⁰

16 Amstler et al. 1993: 8-10, sl. 4; Jurišić 1996: 66-68; Bakarić 2008: 117-120, sl.1-8, kat. (1-7).

17 Radić Rossi 2005: 149-150, sl. 10, 11.

18 Mihovilić 1996: 36-37, T. 21: 338-348, T. 22: 349-354.

19 Spiegel i Tschofen 1988: 9-16; Bausinger 1988: 17- 31; Condrau 2006: 7-9; Balj 2011: 113-139.

20 Objaviti množinu igračaka metodom relevantnom za obradbu arheološke građe ovom prilikom zbog zadanih formalnih okvira nije bilo moguće, a nije ni etnološkom časopisu primjereno, pa smo stoga dali sažet, informativan pregled najčešće korištenih igračaka.

LITERATURA

- Amstler, G. et al. 1993. *Spiel mit, Penelope! Spiele und Spielzeug der Antike*. Graz: Landesmuseum Joanneum.
- Bakarić, Lidija. 2008. „Astragalna zrna od jantara iz japodske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu.“ *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 23: 117-125.
- Baker, Roger. Vianello, Gianni. 1973. *Bambole*. Novara: Istituto Geografico De Agostini.
- Balen-Letunić, Dubravka. 1982. „Prehistorijske minijaturne posude-igračke iz Arheološkog muzeja u Zagrebu.“ *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 15: 69-87.
- Balen-Letunić, Dubravka. Rendić-Miočević, Ante. 2012. *Čarolija igre – Igračke u pretpovijesti i antici iz zbirki Arheološkoga muzeja u Zagrebu*. Zagreb: Arheološki muzej.
- Balj, Lidija. 2009. „Minijaturne posude vinčanske kulture: Dečje igračke ili predmeti neke druge namene.“ *Rad muzeja Vojvodine* 51: 23-34.
- Balj, Lidija. 2010. „Dečje igračke eneolitskog perioda sa Gomolave.“ *Rad muzeja Vojvodine* 52: 37-48.
- Balj, Lidija. 2011. „Arheologija detinjstva.“ *Rad muzeja Vojvodine* 53: 113-141.
- Banner, B. 1958. „Kinderspielzeuge im Fundmaterial der bronzezeitlichen Siedlung Gyulavarsand – Laposhalom.“ *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae* 9/1-4: 245-252.
- Bausinger, Hermann. 1988. „Zur Kulturgeschichte des Spiels und des Spielerischen.“ U *Spielwelten – Spiele und Spielzeug aus zwei Jahrhunderten*. Bregenz: Vorarlberger Landesmuseum, str. 17-31.
- Buchholz, Hans-Günter. 1982. „Bronzezeitliche Brettspiele aus Zypern.“ *Acta Praehistorica et Archaeologica* 13/14: 67-74.
- Burkowsky, Zdenko. 2009. „Minijaturne posude iz prapovijesne zbirke Gradskog muzeja Sisak.“ *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak* 9: 287-303.
- Condrau, Gion Fidel. 2006. *Spielzeugen*. Zürich: Offizin Zürich Verlag.
- Cordie, Rosemarie. 2008. *Alltag und Pracht. Die Entdeckung der keltischen Frauen*. Manching : Kelten-Römer-Museum.

Fitta, Marco. 1998. *Spiele und Spielzeug in der Antike – Unterhaltung und Vergnügen im Altertum*. Stuttgart: Theiss.

Galic, Ljerka. 2008. *Ivan Vučetić. Juan Vucetich, 1858 – 1925*. Zagreb: Matica iseljenika.

Galinić, Krešimir. 2003. *Titraji života – Hrvatska narodna glazbala*. Zagreb: Etnografski muzej.

Jurišić, Mario. 1996. „Nezakcij: Životinjske kosti-osteološka analiza.“ *Monografije i katalogi Arheološkog muzeja Istre* 6: 65-68.

Králik, Miroslav. Hložek, Martin. 2007. „Hodnocení otisků prstů na dvou miniaturních keramických nádobkách kultury s moravskou malovanou keramikou z Těšetic–Kyjovic.“ *Studia archaeologica brunensia* 10-11: 21-42.

Králik, Miroslav. Nejman, Ladislav. 2007. „Fingerprints on Artifacts and Historical Items: Examples and Comments“. *Journal of Ancient Fingerprints* 1: 4-15.

Kunac, Ana. 2007. *Stare igre u Makarskoj i Primorju*. Makarska: Gradski muzej Makarska.

Mihovilić, Kristina. 1996. „Nezakcij-nalaz grobnice 1981. godine.“ *Monografije i katalogi Arheološkog muzeja Istre* 6: 9-64.

Mihovilić, Kristina. 2011. „Istraživanje sonde 1 uz JI ugao zgrade Arheološkog muzeja Istre.“ U *Na početku je bila peć – Željeznodobno naselje i nekropola uz temelje Arheološkog muzeja Istre u Puli*. Pula: Arheološki muzej Istre, str. 9-41.

Ožanić, Ivana. Radman-Livaja, Ivan. Rendić-Miočević, Ante. 2003. „Antički predmeti – Predmeti za igru“. U *Na tragovima vremena – Iz arheološke zbirke Mateja Pavletića*. Zagreb: Arheološki muzej, str. 13-38, 46-49.

Primas, M. 1975. „Fingerabdruck auf Keramik der Eisenzeit im Tessin“. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 5: 129-131.

Radić Rossi Irena. 2005. „Sjećanje na vrijeme Tritona i Nereida. O vjeri i obredima na antičkim brodovima.“ *Histria Antiqua* 13: 143-155.

Spiegel, Christine. Tschöfen, Bernhard. 1988. „Historische Spielereien“. U *Spielwelten – Spiele und Spielzeug aus zwei Jahrhunderten*. Bregenz: Landesmuseum Bregenz, str. 85-87.